

AZ ÉLHETŐSÉG IDEÁJA A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN: AZ ANGOL TÁJ MINT PÉLDAKÉP A MAGYAR KÖZGONDOLKODÁSBAN

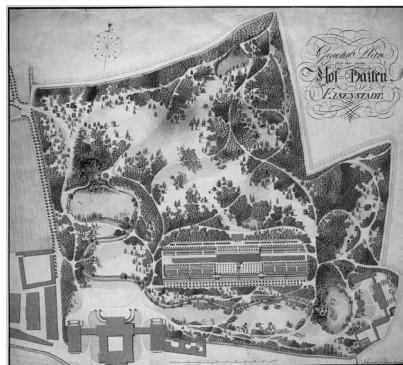
Fatsar Kristóf

Bevezetés

Az utazók és általában az utazási irodalom kutatása az utóbbi bő két évtizedben a művelődéstörténet érdeklődésének homlokterébe került, és a témában rejlő lehetőségek egyelőre kimeríthetetlennek tűnnek (*Burke, 2006*). A magyarországi kutatás forrásai egyre bővülnek (*Varga, 2008*), és e közleményben is újabb, a tudományos közvélemény számára ez idáig ismeretlen forrásokat mutatok be. A jelen írás egy jóval átfogóbb és hosszabb távú kutatás részeredményeit, sőt inkább csak irányait vázolja fel.

Magyar utazók külföldi tapasztalatainak kertművészeti szempontú elemzését a kertelméletek, dísznövények, motívumok vándorlásának megértése indokolja. A magyarországi stílusfejlődés jellemzéséhez elengedhetetlen a hatások eredetének felmutatása. A közvetett, tehát beszámolók, leírások, mintakönyvek által közvetített ismeretek mellett az újkorban egyre erősödik a közvetlen, első kézből szerzett tapasztalatok hatása. Az itt felvázolt kutatást az a hipotézis ihlette, hogy az utazók kertművészeti ismereteit az általuk látott alkotások nemcsak fejlesztették, hanem azokat szellemi importként hozták haza, és ennek eredményeit kertjeikben meg is tapasztalhatjuk, vagy legalább a kortársak meg tapasztalhatták.

Az újabb és újabb dísznövények beáramlása könnyen feltárható. Az anyagi természetű növényimportról számlák és levelezések tanúskodnak. Az ideák vándorlását azonban sokkal nehezebb megragadni. Jól tudjuk, hogy *Széchenyi Ferenc (1754-1820)* 1787-es angliai útjáról hazatérve a nagycenki kert új szellemű, tehát angolkerti átalakításához fogott (*Sisa, 1994*), *Esterházy Miklós (1765-1833)* pedig 1803-as látogatását követően még főkertészét, *Pölt Antalt*

1. kép Jacob Rauschenfels (Charles Moreau után?):
A kismartoni kert tervrajza, 1803 körül
Forrás: Magyar Országos Levéltár

is angliai tanulmányútra küldte, és csak ezután, 1805-ben kezdődött meg a nagyhírű kismartoni angolkert (1. kép) léptékváltással jellemezhető fejlesztése (Körner, 2011). E két példától eltekintve a közvetlen hatások alig ismertek. Ráadásul a kertek átalakítása észrevehetően csak annyit jelent, hogy tulajdonosaik meghallották az idők szavát, és igazodtak a kertművészeti divathoz. A szerkezeti alapmotívumoknak vagy a felhasznált kerti elemeknek a külföldön látottakhoz kapcsolása még várat magára.

Az angolkertnek is nevezett klasszikus tájkertről alkotott magyarországi ismeretek kutatása ennek ellenére nem újdonság. A korábbi szakirodalom egyes utazók benyomásainak lényegét, sőt az angolkert divatjának több eszmetörténeti jellegzetességét is elemezte már (Sisa, 1992; Papp, 1992; Sisa, 1994; Sisa, 2001; Galavics, 2003; Gál, 2005), de az angliai kerti élmények átfogó, a motívumokat is bemutató elemzését, valamint a brit utazóknak a magyarországi kertekről alkotott véleményét háttérként felmutató összefoglalás még nem készült. A jelen kutatás egyrészt újabb források bevonásával, másrészt a brit-magyar interakciók komplex, összehasonlító elemzésével kíván teljesebb képet mutatni az angol tájkert magyarországi diadalmenetéről.

Az angliai utazások mozgatórugói

Az utazások hagyományos formái, mint a diplomáciai és hadműveleti utak, tehát a követjárások és a hadi cselekmények általában nem tartoznak e kutatás tárgyához. Kétségtelen, hogy az ilyen, állami érdekűnek tekinthető utazások résztvevői is hátrahagytak emlékiratokat, tehát benyomásaikat olykor rögzíteni igyekeztek, és ebben a tekintetben magánutazóknak is tekinthetőek (Kulcsár, 2006). Témánk szempontjából azonban elsősorban azok az utazók érdekesek, akik saját maguk művelése miatt utaztak. Ez történhetett szervezett keretek között, tehát az úti cél lehetett egy külföldi oktatási intézmény, vagyis egyetem, de már a 17. századtól kezdve Magyarországon is ismert a pusztán a látókör szélesítése érdekében zajló utazás.

A külföldi egyetemek látogatása már a 14. század végétől ismert a magyarok körében is, de ez a folyamat – a török hódoltság okozta kedvezőtlen gazdasági és politikai viszonyok ellenére – a reformáció korában gyorsult fel. A külföldi tanulás elsősorban egyházi okokból történt mind katolikus, mind protestáns oldalon. A magyarországi hitviták legaktívabb szereplői külföldön végzett teológusok voltak. A katolikus diákok elsősorban Bécs és Itália egyetemreit keresték fel, Padovát, Genovát, Rómát. A 16. és 17. században számos magyarországi főpap alacsony sorból emelkedett fel, karrierjük záloga a mecénások által finanszírozott külföldi oktatásuk során megszerzett széleskörű műveltség volt. A protestáns felekezetek viszont elsősorban a Német-római Birodalom, Hollandia és Anglia egyetemeire küldték tehetséges ifjaikat. Miután Heidelberg 1622-ben a katolikus erők birtokába került, a hagyományos német egyetemek, mint Wittenberg és Göttingen mellett előtérbe kerültek a németalföldi intézmények, Leiden és Utrecht, sőt még az angliai Oxford is. A külföldi tanulmányutak résztvevői sokszor naplót írtak, vagy a diáktársak és professzorok neveit és címeit is tartalmazó emlékkönyveket készítettek, hogy mecénásaik számára igazolják útjuk eredményességét és a beléjük fektetett bizalom – és főleg pénz – érdemességét (Kármán, 2006; Murdock, 2008). E beszámó-

lók gyakran tartalmaznak kerti helyszíneket és benyomásokat, de inkább csak az említés szintjén, legfeljebb nagyon szűkszavúan. Elsődleges érdemük, hogy megalapozták azt a kapcsolati hálót, amelyre a későbbi utazók is támaszkodhattak, és ami a reformkori utazások eredményességének alapvető feltétele volt (*Neugebauer, 1829*).

A 18. század végére, a felvilágosodás korától kezdve az utazás egyre inkább a jó nevelés elengedhetetlen kellékévé vált. Felerősödött az öncélú utazás szerepe, vagyis az új tájak és új kultúrák felfedezésének igénye. A világlátottság önmagában is értékévé vált. Az úti célok is egyre változatosabbak lettek: a korábbi hagyományos egyetemi városok mellett Franciaországot és Angliát szinte kötelezően felkeresendő országnak tekintették, de a bátrabbak számára korábban elképzelhetetlenül egzotikus helyszínek, így Oroszország vagy az Oszmán Birodalom is célponttá válhatott. A francia forradalom előtti évtizedben egyre inkább felívelő utazókedvet a napóleoni háborúk egy időre visszavetettek, de a kibontakozó magyar szellemi élet képviselői a bécsi kongresszus után új lendülettel tájékozódtak a Nyugat felé.

A nyugati orientáció mozgatórugói részint gazdasági, de elsősorban társadalompolitikai jellegűek voltak (*Popova–Nowak, 2006*). Az ipari és mezőgazdasági forradalom eredményei Angliába vonzották azokat a magyar utazókat, akik fogékonyak voltak a jövedelemszerzés újabb módozataira (*Szakály, 2003; Barta, 2004–2005; Brigovátz, 2007*). Ennél is fontosabb a reformkor szellemi vezetőinek társadalomjavító, sőt a honi politikai viszonyok megváltoztatására irányuló szándéka, amint azt egy erdélyi kémjelentés is megfogalmazta: „Kedves ideájuk az angol törvényhozás, a királyi hatalmat szeretnék gyöngíteni. ... az angol alsóház formáját szeretnék nálunk megvalósítani. Az erre szövetkezett külföldet járt főurak ligába tömörültek, ...” (*Gál, 2005*). Az angolkert ebben a társadalmi környezetben az ország függetlenségi törekvéseinek is szimbólumává vált (*Galavics, 2003*).

A reformkori utazók legnagyobb hatású képviselőinek, *Széchenyi Istvánnak (1791–1860)*, majd az újabb politikai nemzedék képviselőinek, *Pulszky Ferencnek (1814–1897)*, *Szemere Bertalannak (1812–1869)*, *Gorove Istvánnak (1819–1881)* és *Tóth Lőrincnek (1814–1903)* írásai a brit társadalom intézményeit követendő példaként állítják kortársaik elé. Nemcsak a börtönreformokat és a parlamenti rendszert tekintik mintának, de a művelés által megszépített tájat, a közparkok által élhetőbbé és szebbé tett települések képét is. Egyöntetű élményük, hogy a nyugati példákat kell irányadónak tekinteni a magyarországi társadalom fejlesztésénél. „Mi a kelethez esünk közel, de ha keletre vándorlunk, merre Dunánk hatalmas hajjai lezúgnak, egy roskadó hont, régi romokból kelő új hazát találunk, s ha bár némi ösztönök inkább ezek felé vonnának is, hazánk ügye nyugotra int, amott fejletlenek a polgári intézvények; nem megy pusztára, ki kertet akar állítani, nem megy gunyhóba, ki csarnokot akar emelni, ki folyót szabályoz, nem megy a mocsárok közé, ki intézvényeket javítani akar, eljő Angol- és Franczföldre, elmegy Némethonba s mig halad előre, minden lépés uj tárgyat tár fel előtte, ...” (*Gorove, 1844*). Habár a nyugati országokat általában is követendőnek tartják, azért számukra Nagy-Britannia az egyértelműen győztes példakép politikai és társadalmi berendezkedése miatt: „A kebledben [Anglia] gyűjtött tapasztalást hazám szent földébe átültetni lesz főtörekvésem.” (*Tóth, 1844*)

Az angolkert élménye

Régi, jól ismert toposz Angliát egy nagy kerthez hasonlítani. Ez a kontinensen elterjedt kép a magyar utazók számára is ismert, és írásaikban gyakran alkalmazott frázis volt. Jól mutatja egyébként az angliai útleírások egymásra hatását is, amelyek sorát e tekintetben még *Sándor István (1750-1813)* nyitotta meg: „Az egész sziget egy gyönyörű kert” (*Sándor, 1793*), majd *Pulszky Ferenc* folytatta egy fél évszázaddal később: „Das ganze Land ist ein rein gehaltener Park, ...” (*Pulszky, 1837*). A sort *Szemere Bertalan* folytatta: „Mindjárt a balpart dombos vidéke [London felé a Temzén], elszórt mezei házaival, berkeivel s eleven zöld sövényeivel egy kert-országot sejtet velem, ...” (*Szemere, 1840*), és őt követte *Gorove István*, aki már szabadkozott is e frázis ismétléséért: „Angolhon, mint századik, én is elmondom: egy nagy kert; ...” (*Gorove, 1844*). Ezek a képek az angol táj általános leírásához tartoznak, de idealizálják azt; később még visszatérek erre, hiszen az utazók e nyitókép ellenére a különböző tájak közötti különbségeket is észrevették.

Az angolkert magyarországi elterjedése ellenére még a 19. század közepe táján is magyarózatra szorul az a brit eljárás, hogy a főépület (kastély) sokáig rejtve marad az érkező számára, és egy nagy tájkép részleteként jelenik meg: „Egy angol aristocraticus lakás igen érdekes, annyit tudunk; ...

Bejutánk, letérve az országutról, egy kis festett kapun a parkba. Ha azt vélnétek, hogy most azonnal a lak [Castle Howard] tűnik elő, csalódnátok; itt a parknak jó nagy része tárja fel magát, változatos zöld gyeppel, tölgyeivel, tölgyuszegélyével, s ha ezen keresztül haladva, új apró kapuk jönnek elő, ugyanazon parknak ismét más részei tűnnek elő, míg így 3 vagy 4 kapun a főkapuhoz érünk; ... itt kocsinktól megválnánk, s gyalog indulánk a parkba, hosszú széles uton, ... a zöld gyepon szarvasok legelnek együtt juhokkal, kecskékkal, őzökkel, ... E lak zöld gyepon áll s az Earl, ha ablakaiból kinéz, juhait s szarvasait látja legelni, tavára néz, mellyen vízi madarak s halak laknak, látja pyramisát, obeliskét, nyári mulató házát, s talán nagyszerű mausoleumát, mellynek nagyszerű oszlopoltja alatt pihenni fog, mindezen nagyszerűség volt a vezéreszme s semmi más, mint jelleme az angolnak.” (*Gorove, 1844*).

Érdekes, hogy a *Gorove Istvánnal* együtt utazó *Tóth Lőrinc*, aki ráadásul *Gorove* már megjelent művét ismerve adta ki útleírását, mennyire másképp látja Castle Howard (2. kép) díszkertjeit, és nem fél ettől eltérő, ráadásul kritikus hangon ismertetni azokat: „Ezen emlékek [obeliszk stb.] némi francziás, erőltetett s nemzetietlen alakot adnak a parknak, mi azt kellemetlenül különbözteti meg Anglia egyéb parkjaitól, mellyeket általában következetesen kivitt egység, apró hatásokat nem vadászó nagyszerűség, fris és teremtő, a vidék jellemét okosan felhasználó eredetiség bélyegez” (*Tóth, 1844*).

2. kép John Preston Neale után Samuel Rawle: Castle Howard, North West View

Forrás: Megjelent: J. P. Neale: Views of The Seats of Noblemen and Gentlemen, in England, Wales, Scotland and Ireland, I-VI. London 1818-1823.

Szemere Bertalannak az angolkert jellegéről írt leírását a szakirodalom már bőven elemezte, de érdemes *Tóth Lőrincnek* a brit kertekről általánosságban írt megfogalmazását is idézni, ami Castle Howardot valamelyest jobb színben tünteti fel, és ráadásul kísérletet tesz a pleasure ground – máig sem sikerült – magyarítására is. „Egyébkint a kastélytól [mármint Castle Howardtól] távolb eső részek egészen hasonlítanak más angol parkokhoz; ... mellynek egy része jól művelt virág- és konyhakert, a kastély közelében úgynevezett pleasure-ground

3. kép Burntwood Grange, kertrészlet tejsarnokkal
Forrás: Megjelent: Edward Kemp: The parks, gardens etc., of London and its suburbs. London 1851.)

(virágos tér) s körülköül félvad természet, százados fák szent árnyéka; a fris zöld fűvön karcsú őzek, kövér kosok, tarka tehenek legelnek; van tó s e felett hid, berek, nádas, vad erdő s téres legelő” (*Tóth, 1844*).

A magyarországi kastélytulajdonosok egyik legmeghatározóbb élménye a brit földbirtokosok életformája volt (*Sisa, 2001*). Különösen az 1822-ben *Széchenyivel* együtt Angliába utazó *Wesselényi Miklós* (1796-1850) volt elragadtatva a parkban álló kastélyok látványától, amelyek számára nyilvánvaló példaképpül szolgáltak; „... az országotat elhagyva a Duke of Portland parkján [Welbeck Abbey] menénk keresztül. Remek egy hely. A gyönyörű kastély nagy kiterjedésű zödelő rét közepén épült, egy világos, tükörsima tó mellett. Virító bokrok és nagy ősrégi fák között vezet a szép, széles ut néhol hús árnyékban, néhol szabadon, a legszebb kilátással a kastélyra és tóra. Falusi lakok csak Angliában vannak s a falusi életet igazán élvezni – ehhez csak angulus ért! (*Wesselényi, 1925*). Angliában szerzett talán legmélyebb benyomását így fogalmazta meg: „Közönségesen nem lehet semmi jobbízű dolgot képzelni, mint egy angulus mezei lakást egy szép park bársonypázsitja virító zöldsége közepében” (*Wesselényi, 1925*). Az angliai földbirtokosok életmódja (3. kép) a *Wesselényinél* jóval szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező *Szemere Bertalant* is megihlette: „Ki és hol látott gyönyörűbbet, ártatlanabbat, vonzóbbat a London körüli mezei lakoknál?” (*Szemere, 1840*)

A magyaroknak az angolkertről alkotott képe nem egyezett a britekével. Jól mutatja ezt néhány kritikai megjegyzés is, amit nem jelentéktelenebb kertről, mint a Marlborough hercegek blenheimi (4. kép) rezidenciájáról jegy-

4. kép John Preston Neale után Samuel Rawle: Blenheim, Plate 4 – View in the park, shewing the bridge and the column

Forrás: megjelent: J. P. Neale: Views of The Seats of Noblemen and Gentlemen, in England, Wales, Scotland and Ireland, I-VI. London 1818-1823.

zett fel magának Wesselényi: „A nagy tó szép s természetes, de vize kevésbé posványos. Egy nagy, otromba kőhid igen botránkoztató. ... A Garden s az abban levő arany- s ezüstfácánok helye nem nagyon tetszett. Ez már inkább közelít a mi angluskertjeinkhez.” (Wesselényi, 1925). A „mi angluskertjeink” kitétel feltehetően az irreguláris stílusban megrekedt korai angolkereteket jelenti, és feltehetően inkább Wesselényi szűkebb hazájára, az erdélyi kertekre utal, mint a Bécshez közeli magyarországi kertekre, amelyek jobban követték a divatok változásait. Ez tehát nem az angliai, hanem a hazai kertek iránti kritika, bár Blenheim néhány részletének elmarasztalását ennek ellenére komolyan gondolta Wesselényi, aki máskülönben a parkot „igen szépnek” találta.

Ha nem is a kontinentális és a brit kertek, de feltehetően az azok percepciója közötti különbséget érzékelteti Gerics Pál (1792-1868) vitája egy angol arisztokrata hölgygel, talán Mary Wyndhammel (1792-1842). Gerics a Festeticsek keszthelyi jószágigazgatójaként dolgozott, amikor Festetics László több éves tanulmányútra küldte az 1820-as évek első felében. Később a Georgikon archonja (rektora) lett, tehát nem volt képzetlen a kertészet és kertművészet terén sem, amit az is bizonyít, hogy John Claudius Loudon (1783-1843) 1822-ben megjelent *Encyclopaedia of Gardening* című korszakos művének szinte biztosan első magyarországi birtokosa volt. Évekig tartó nyugat-európai utazásáról jóval később, 1840 körül és feltehetően Bölöni Farkas, Pulszky és mások közreadott útleírásainak sikerein felbuzdulva tíz kötetben írta meg saját élményeit, ami azonban kéziratban és a kutatás számára eddig észrevétlen maradt. Művének (Gerics, 1820-1825) kritikái kiadása most kezdődött meg, és e helyütt először szerepelnek belőle részletek.

Fent említett kertművészeti vitájában az általa – bizonyára az általános magyarországi véleményekkel összhangban – legtöbbre tartott kerteket dicsérte, de ezzel nem aratott sikert: „A kis aszszony végre kérdést tesz az eránt, hogy a continensenn vannak é szép parkok? Midön ezt igenleném, felhozám Vörlitzet, s Wilhelmsöhét, de alig számlálhatám el ezen párkok diszitményeit, felkiált egyszerre: ah valmi csunyák lehetnek azok!” (Gerics, 1820-1825). E Magyarországon nagyra becsült németországi kertek ugyanis nagyszámú építményeikkel egy korábbi kertművészeti ízlést tükröztek, de Gerics vitapartnerének nemigen lehetett fogalma a kontinens kertművészetének általános állapotáról. Mindazonáltal ez felveti annak kérdését is, hogy vajon mit tartottak a britek a korszak magyarországi kertjeiről.

Magyarországi kertek brit utazók szemével

Az a lelkesedés, ami a magyar utazókat az angliai kertek láttán eltöltötte, akkor érthető meg igazán, ha szemügyre vesszük, vajon milyen minőségűek voltak a magyarországi kertművészeti alkotások ugyanebben a korban. A kertek összehasonlító vizsgálata természetesen nem végezhető el, de sokat elmond egykorú kertkultúránk állapotáról az, hogy maguk a brit utazók miképp vélekedtek a magyarországi kertekről. Széleskörű vizsgálatot még így sem lehet elvégezni, mert ehhez túl kevés szigetországi utazó fordult meg nálunk, és közülük még kevesebb adott számot benyomásairól. Ennek ellenére ismerünk néhány olyan leírást, ami segítségre lehet.

5. kép Albert Christoph Dies: A Leopoldina-templom a kismartoni kastélyparkban, 1807
Forrás: Fürstliche Esterházsche Sammlungen

A legtöbbet látogatott magyarországi kert a kismartoni *Esterházy-kastélyé* (5. kép). Nem véletlenül, hiszen Bécshez, a császárvároshoz talán legközelebb eső magyarországi kastélykert, ráadásul a londoni osztrák követ, *Esterházy Pál Antal* (1786-1866) rezidenciája. Úgy tűnik, *Esterházy* örömmel látta vendégül angliai ismerőseit, általában vadászattal szórakoztatva őket. Távollétében a hercegné volt a házigazda, és erről nagyon kedvező szavakkal emlékeztek meg a látogatók.

Közvetlenül a bécsi kongresszust követően, 1816-ban járt Kismartonban *Lady Frances Shelley*, aki elragadtatással írt a látottakról: „Near the house an English shrubbery leads to magnificent hothouses and conservatories. ... I never saw anything so lovely. The garden is masked from the house by an ancient avenue, resembling the aisle of a cathedral, which is in turn masked by an English garden. The effect of perfect shade thus produced is very striking. ... [we] ascended a steep hill to a beautiful building called the Temple, from whence there is an extensive view over the Prince's seigneurie” (*Shelley, 1912*). Pedig a kertek még ekkor nem is mutatták azt a valóban Európa-hírű képet, amelyet 1839-ben, tehát közel negyedszázaddal később *Lady Emily Frances Somerset, Beaufort hercegnéje* így magasztalt szeretett mostohalányához írt levelében: „The Gardens are the most splendid things I ever saw ...”

Julia Pardoe, az ismert angol író nő hízelgő szavakkal emlékezett meg a kismartoni kertről, ami nem is csoda, hiszen az Esterházyak gazdagon vendégül látták: „Much as I had heard on the subject of these celebrated serres, I was totally unprepared for reality. Their extent is most extraordinary, but that is their least attraction; it being a well-ascertained and undisputed fact that Europe contains not such another collection of rare and exotic plants; ... gardens and pleasure-grounds ... kept in the most exquisite order, and distributed with the greatest taste. The land is flung about in the most picturesque manner; and art has so ably seconded nature that combined they have left nothing to desire” (*Pardoe 1840*).

A kismartoni kert látogatóit ismerjük ugyan, de a kert keveset mond a 19. század első felének magyarországi kertkultúrájáról: tulajdonosai még a magyar arisztokráciához képest is olyan nagy ranggal, társadalmi befolyással és legfőképp jövedelemmel rendelkeztek, hogy senki más nem mérhető hozzájuk. Habár tudunk más helyszínek brit látogatóiról is, a magyarországi angolkertek jelentőségének és minőségének összehasonlító elemzése a jövő feladata lesz.

A közpark a közösség szolgálatában

A magyar utazóknak a kastélyparkokhoz hasonlóan meghatározó élményt nyújtottak a városi közparkok. Helyesen ismerték fel városépítészeti és közjóléti szerepüket, közte a városklímára gyakorolt hatásukat is. A kastélykertek legfeljebb csodálatot váltottak ki belőlük, de azok Magyarországra plántálását nem tekintették társadalmi programnak. A városi zöldfelületek hazai meghonosítását ellenben legalább annyira fontosnak érezték, mint a többi üdvös politikai vagy szociális reformot.

Szemere Bertalan volt az egyik legelhivatottabb hirdetője a települési zöldfelületek magyarországi meghonosításának: „Ha London tervrajzára tekintesz, a parkokon s zöld telkeken (parks and grounds) kívül még 50-60 zöld petytyeket találsz rajta elszórva (6. kép). Ezek a squarek, mik fával és lombos bokrokkal beültetett s vasráccsal körülvett szögletes vagy körtérek, egy vagy több barna ércszoborral. ... gyönyörű helyek, többnyire körülvéttve a legszebb épületektől, s fő hasznuk a nagy közönségre van számítva, mi a

6. kép London térképe, 1787, részlet

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár Térképtára

lég tisztán tartása” (*Szemere, 1840*). Követője, *Tóth Lőrinc* még a square szó magyarázatával is megpróbálkozott: „A nyugoti részen [Westend] vannak a legszebb squareok (kertestérek), mellyek közepén vaskorláttal elzárt, s csak a körülfekvő háztulajdonosok által használható kert fáit képszobor szokott állani, rendesen nagy hadvezéré vagy statusférfié; ... A bekerített kert használata kizárólag a tér házbirtokosainak tulajdona, s így a squareok magánosok számára és kicsinyben ugyanazon szolgálatot teszik, mint a parkok nagyban s a közönség számára” (*Tóth, 1844*).

Jól ismert toposz volt a magyar utazók számára is a városi terek oázisokhoz hasonlítása is. „... a kertes utcák és squarek mi mondhatatlanul megszépítik Londont, még e tavaszszal ültetéshez fognátok, s e házak közt elszórt mezőpontokat hasonlítottok, mint én, a sötét égen elszórt csillagokhoz, s lelketek örvendene kifejezhetlen gyönyörben, az ipar s szellemélet tengerében megpillantván a természeti élet e zöld szigetecskéit is. Zahara homlok s kőoczeánján így vannak elhintve a zöld oasok” (*Szemere, 1840*). Korábban *Pulszky* is oázisokhoz hasonlította a kertes tereket, de ismét *Tóth Lőrinc* az, aki közjóléti szerepüket a legalaposabban kifejtette: „London általános arczatán mindennek előtt s minden más városok felett jellemzőleg tűnnek fel azon gyönyörű zöld oázisok, mellyek e két millió ember kigőzölgésével s ennyi gyár, katlan, kőszén, gőzhajó és locomotiv lehelletével megterhelt léget friss falusi szellőkkel javítják s orvosolják; a barna, egyforma házsorokon kifáradt szemeket édesen pihentetik, s a hivatalosobák, cathedra, bank és barr [értsd: törvényszék] s műhelyek pora s gőzében fuldokló emberiséget kellemes sétára híják, a világ legszebb zöldű gyepmálagával kínálják, s őzek, szarvasok, hattyúk s arcadiai nyájak társaságába vezetik” (*Tóth, 1844*).

Az angol tájszépítés mint példakép

Az angol táj korábban említett kertszerűségét a Dél-Angliától távolabbra merészkedő utazók már árnyaltabban látták. Észlelték a táj változásait, a művelés közti különbséget, a talaj minőségét és annak hatását a mezőgazdaságra. *Gorove István* a London és Birmingham közötti tájról így ír: „... keresztül repültük a szép sziget nevezetes részét, merre mentünk, mindenütt zöld gyepek mosolygott, rajt mindenütt kívül legel a barom, a táblákat mindenütt sövények szegélyzik, ...”, de York környékén felfigyel a különbségekre: „... a zöld mezőn mindenféle állat kívül legel, szántóföld kevés, mesterséges gazdaság semmi, a föld jó minőségű, saját jelleme az angol földnek a zöld-eleven sövényzet, csakhogy itten már nagyobb táblákon, mint London körül, mint a gyárkerületekben” (*Gorove, 1844*).

Ebben a tekintetben természetesen a mezőgazdasági szakember, *Gerics Pál* nyújtja a legalaposabb tájleírásokat, mindenhol észlelve a tájkép változásait: „Norfolkba vettem utamat, Angliának a mezei gazdaságra nézve legnevezetesebb tartományába. Alig léptem át a megye határát, egészen más földmívelést találtam. A kopár, s fanélküli Cambridgei megyében lévén még, az előttem elterjedt síkságon csupa erdőt látni véltem; ... A föld minden hol igen szépen mivelt, inkább agyagos mint homokos, s bőven trágyázott. A termés változás négyes nyomatu, mint Woburnban s Newmarketban tapasztalám. De az itt adott kép a megyének csak déli részére illik, egy pár óra alatt vége a szépen mivelt teleknek, vége a jó földnek. Tovább halladva kélet éjszaknak csupa poszthomokot látni, az ut jobbján még a láthatár terjed, egyetlen egy fa nélkül. Az igen meglepő ellentét vala” (*Gerics, 1820-1825*).

A magyar utazóknak az angliai tájak kapcsán szerzett legfontosabb benyomása azonban nem a természeti adottságok, hanem a társadalom tájalakító, pontosabban tájszépítő hatásának csodálata. *Wesselényi 1822-ben* ezt írta édesanyjának címzett levelében: „Mely felséges ország ez! Menyivel ajándékozta meg a természet, és meg oly sokkal többet tett ... a találmányos s munkás emberi esz s erő!” (*Gál, 2005*). Az angol táj kertszerűségét egyértelműen – és helyesen – az emberi beavatkozásnak tulajdonítják: „A vidék eddig szép, de nem a természettől hanem a szorgalom által, ...” (*Szemere, 1840*) és „Anglia olly szép, nem a természettől, hanem emberi kéz művelése által!” (*Tóth, 1844*). Legfontosabb tapasztalatukat, a magyarországi táj teljes művelésbe fogását és helyes művelését társadalmi programmá emelték: „Ha fákat ültetsz, ha ligetkerteket alkotsz, ha műveled a földet, ha vizet fakasztasz vagy vezetsz, ha ékes lakokat építesz, ha szorgalmat és észet összekötsz: minden lapályból Richmondot csinálhatsz” (*Szemere, 1840*).

Összefoglalás, a kutatás további irányai

A kutatás főbb irányainak kijelölése ugyan megtörtént már, de teljes kifejtésük a következő időszak feladata lesz. Habár szó esett az angliai utazások közvetlen kertművészeti hatásairól, ezek feltárása csak aprólékos levéltári munkával lehetséges. A kutatásban néhány újabb, fontos társadalmi állású utazó személyére is fény derült, de nagy-britanniai utazásaik itineráriumának azonosítása is várat még magára, és nem szabad figyelmen kívül hagyni a kert alakításáért felelős tervezőket és a fenntartásért, növénygyűjtésért

felelős főkertészeket sem. A brit-magyar kapcsolatok eddig szinte teljesen feltáratlan fejezetét alkotják azok a benyomások, amelyeket brit utazók a magyarországi kertekről szereztek. Mindezek a kutatási feladatok a következő évek munkaprogramjának képezik részét.

IRODALOMJEGYZÉK

- Barta J. (2004-2005): Az angliai „új mezőgazdaság” eredményeinek kisugárzása a kontinensre. *Agrártörténeti Szemle* XLVI(1-4):9-24.
- Brigovác L. (2007): Andrássy György úti élményei és megfigyelései az angol mezőgazdaságról (1832). *Agrártörténeti Szemle* XLVIII(1-4):185-195.
- Burke, P. (2006): Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall* 7(26):5-24.
- Gál I. (2005): *Magyarország és az angolszász világ*. Budapest.
- Galavics G. (2003): The English Garden as a Political Symbol in Hungary, in *Britain and Hungary*, ed by Gyula Erney. Budapest. Vol. 2:13-20.
- Gerics P. (1820-1825): *Europa miveltebb tartományiban tett Utazási jegyzések*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 3727.
- Gorove I. (1844): *Nyugot. Utazás külföldön, II. Angolhon*. Pest.
- Kármán G. (2006): Identitás és határok. 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten. *Korall* 7(26):72-98.
- Körner, S. (2011): *Il Magnifico. Fürst Nikolaus II. Esterházy 1765-1833*. Petersberg.
- Kulcsár K. (2006): A politikai és társadalmi elit utazásai. 18. századi utazások vizsgálatáról németországi kutatások kapcsán. *Korall* 7(26):99-127.
- Murdock, G. (2008): They Are Laughing at Us': Hungarian Travellers and Early Modern European Identity, in *Under Eastern Eyes – A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*, ed. by Wendy Bracewell and Alex Drace-Francis. Budapest – New York. *East Looks West*, Vol. 2: 121-145.
- Neigebaur, J. D. F. (1829): *Handbuch für Reisende in England*. Leipzig.
- Papp J. (1992): *Művészeti ismeretek gróf Sándor István (1750-1815) írásaiban*. Budapest. (Művészettörténeti Füzetek 21.)
- Pardoe, J. (1840): *The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839-1840. I-III*. London.
- Popova-Nowak, I. V. (2006): A nemzet felfedezésének Odüsszeiája. Magyarok Magyarországon és külföldön, 1750-1850. *Korall* 7(26):128-152.
- Pulszky F. (1837): *Aus dem Tagebuche eines in Grossbritannien reisenden Ungarn*. Pest.
- Sándor I. (1793): *Egy külföldön utazó magyarnak jóbarátjához küldetett levelei*. Győr.
- Shelley, F. (1912): *The Diary of Frances Lady Shelley 1787-1817*, ed. by Richard Edgcumbe. London.

- Sisa J. (1992): „Bárki mit mond is, az Architectúra törvényi csupa önkényen alapulnak”. Széchenyi István építészeti érdeklődése. *Művészettörténeti Értesítő* XLI(1-4):45-61.
- Sisa, J. (1994): Count Ferenc Széchenyi's Visit to English Parks and Gardens in 1787. *Garden History* XXII(1):64-71.
- Sisa J. (2001): Az „angolkert” és a kényelmes ház. Brit hatások a 19. századi Magyarországon. *Ars Hungarica* 29(1):75-110.
- Szakály O. (2003): *Egy vállalkozó főnemes: Vay Miklós báró, 1756-1824*. Budapest.
- Szemere B. (1840): *Utazás külföldön, II. N. Britannia s Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidék, Helvétzia*. Pest.
- Tóth L. (1844): *Uti tárcza, Ötödik füzet: Brittföld*. Pest.
- Varga Zs. (2008): Hungarian Travel Writing, in *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe*, ed. by Wendy Bracewell and Alex Drace-Francis. Budapest – New York. *East Looks West*, Vol. 3: 243-289.
- Wesselényi M. (1925): *Báró Wesselényi Miklós útinaplója 1821-1822*. Cluj-Kolozsvár.

